दिनेश सेवाचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका

निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

कौशलकुमार रायमाझी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभाग,

कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र **श्री कौशलकुमार रायमाझी**ले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको **दिनेश सेवाचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
(१) राजेन्द्र सुवेदी प्राध्यापक (विभागीय प्रमुख)	....
(२) सुधा त्रिपाठी सहप्राध्यापक (शोधनिर्देशक)	....
(३) .... (बाह्य परीक्षक)	....

शोध-निर्देशकको सिफारिस

प्रस्तुत **दिनेश सेवाचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र श्री **कौशलकुमार रायमाझी**ले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँको यो शोध-पत्र आवश्यक मुल्याङ्कनका लागि त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

मिति २०६७/६/.....

सुधा त्रिपाठी

(सहप्राध्यापक)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

सङ्क्षेपीकृत शब्द तथा सङ्केत

सङ्क्षिप्त रूप	**–**	**पूर्ण रूप**
अप्र.	–	अप्रकाशित
आई. ए.	–	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
आई. कम्	–	इन्टरमडिएट अफ कमर्स
ई. सं.	–	ईस्वी संवत्
ए. व.	–	एकवचन
एम्. ए.	–	मास्टर अफ आर्टस्
क्र. सं.	–	क्रम सङ्ख्या
गा.वि. स.	–	गाउँ विकास समिति
चौ. सं.	–	चौथो संस्करण
छै. सं.	–	छैटौँ संस्करण
डा.	–	डाक्टर
ते. सं.	–	तेस्रो संस्करण
त्रि. वि.	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रै.	–	त्रैमासिक
दो. सं.	–	दोस्रो संस्करण
ने.रा. प्र. प्र.	–	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	–	पृष्ठ
प्र.	–	प्रकाशन
प्रा.डा.	–	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा. लि.	–	प्राइवेट लिमिटेड
बी. ए.	–	ब्याचलर अफ् आर्टस्
बी. एल्	–	ब्याचलर अफ् ल
वि. सं.	–	विक्रम संवत्
सम्पा.	–	सम्पादन/सम्पादक
साप्ता.	–	साप्ताहिक
सा. प्र.	–	साझा प्रकाशन

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरुआमा सहप्रा. सुधा त्रिपाठीका प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र चुनौतीहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्गनिर्देश गराएर अघि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यव्यस्तताहरूलाई थाती राखी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधविषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभाग एवम् विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदीप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नाका लागि आवश्यक सामग्री एवम् जानकारी प्रदान गर्नुहुने शोधनायक दिनेश सेवाचर्यका आमा ज्वालादेवी सेवाचार्य एवम् उनकी धर्म पत्नी रीता सेवाचार्य, उहाँका बारेमा थप जानकारी उपलब्ध गराइदिनुहुने उहाँका आफन्तहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई परवाह नगरी अमुल्य समय निकालेर समयसमयमा प्रत्यक्ष तथा साङ्केतिक निर्देशन, सुझाव तथा हौसला दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोधकार्यमा प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यलय अनुदान आयोगप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउने पिता वकिलबहादुर रायमाझी र माता जोगमाया रायमाझीप्रति म आजीवन ऋणी छु । विभिन्न घरायसी कठिनाइमा साथ दिने मेरी श्रीमती विमा रायमाझी र मेरी दिदी टेककुमारी रायमाझीलाई पनि यहाँ सम्झन चाहन्छु । यसका साथै दाजुहरु अम्बरबहादुर रायमाझी, गुणविक्रम रायमाझी, अर्जुन रायमाझी र कैलाश रायमाझीप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु र यसै गरी यो शोधपत्रलाई शुद्धिकरण गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने बहिनी अप्सरा भुर्तेल प्रति आभार व्यक्त गर्दछु र यस शोधपत्रको पाण्डुलिपिलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ टङ्कन गरी प्राविधिक सहयोग गर्ने मित्र महेन्द्र भण्डारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

मिति : २०६७/०६/....

त्रि. वि. द. नं.९-२४५-७३-२००१

....

कौशलकुमार रायमाझी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर काठमाडौं

विषयसूची

पृष्ठसङ्ख्या

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्या कथन १

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.४ शोधकार्यको प्रयोजन २

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.६ शोधकार्यको औचित्य ४

१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन ४

१.८ शोधविधि तथा सामग्रीसङ्कलन ५

१.९ अध्ययनको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद : दिनेश सेवाचार्यको जीवनी

२.१ नामकरण तथा बाल्यकाल ६

२.२ शिक्षादीक्षा ७

२.३ पारिवारिक स्थिति र दाम्पत्य जीवन ७

२.४ आर्थिक अवस्था ८

२.५ स्वभाव ८

२.६ रुचि १०

२.७ पेशा र संस्थागत संलग्नता ११

२.८ भ्रमण १२

२.९ साहित्यिक र जीवनसम्बन्धी मान्यता १२

२.१० सुखदुःखका क्षण १४

२.११ लेखनको प्रेरणा र लेखनारम्भ १५

२.१२ सम्मान तथा पुरस्कार १५

२.१३ मृत्यु १६

तेस्रो परिच्छेद : दिनेश सेवाचार्यको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि १७

३.२ आन्तरिक व्यक्तित्व १८

३.३ बाह्य व्यक्तित्व १८

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १९

३.३.१.१ निबन्धकार व्यक्तित्व १९

३.३.१.२. कवि व्यक्तित्व २०

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व २०

३.३.२.१. सामाजिक व्यक्तित्व २१

३.३.३ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तर्सम्बन्ध २१

चौथो परिच्छेद : दिनेश सेवाचार्यको लेखनयात्रा

४.१ लेखनयात्रा २३

४.२ दिनेश सेवाचार्यको लेखनयात्राको चरण विभाजन २३

४.२.१. पहिलो चरण २४

४.२.२. दोस्रो चरण २४

पाँचौं परिच्छेद :दिनेश सेवाचार्यका कृतिहरूको विश्लेषण

५.१ परिचय २६

५.२ दिनेश सेवाचार्यको मनस्वीताको - खोजी' पत्रात्मक निबन्ध सङ्ग्रहमा

सङ्ग्रहित निबन्धहरुको अध्ययन २६

५.२.१ परिचय २६

५.२.२ विषयवस्तु २८

समिधा २८-३६

नयना ३६-४०

निहारिका ४०-४४

दर्शन ४४-४७

मृत्यञ्जय ४७-४८

५.२.३ भाषाशैली विन्यास ४८

५.२.४ निष्कर्ष ५०

५.३ अक्षर सम्मेलन चिन्तन सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित निबन्धहरुको अध्ययन ५०

प्रारम्भ ५१

ॐ ५२

स्वरसमुह ५२

ऽ(खण्ड-अकार) ५३

अ-ओ ५४-५६

व्यञ्जनसमुह ५६

ऋ ५७

क-ह ५७-६५

संयुक्ताक्षर समुह ६५

क्ष-ज्ञ ६५-६७

उपसंहार ६७

इति ६७

भाषाशैली ६८

निष्कर्ष ७०

५.४ दिनेश सेवाचार्यको 'शब्दहरूको भूमि' कविता सङग्रहमा सङ्ग्रहित प्रमुख फुटकर कविताहरुको अध्ययन ७०

५.४.१ परिचय ७०

५.४.२ शीर्षक ७०

५.४.३ संरचना ७१

५.४.४ छन्द तथा लय विद्यान ७२

५.४.५ भाषाशैली ७३

५.४.६ कथन पद्धति ७४

५.४.७ कथ्य/भावभूमी/उद्देश्य ७४

'विवशता' कविताको अध्ययन ७६

'सम्झनाका डोरीहरु' कविताको अध्ययन ७७

'मृत्यु बाँच्ने चाहना' कविताको अध्ययन ७७

'एउटा प्रश्न' कविताको अध्ययन ७८

‘आमसभाहरु’ कविताको अध्ययन	७९
‘बुढीबज्यैको आशु’ कविताको अध्ययन	७९
‘ अपरेशन’ कविताको अध्ययन	८०
‘आँखाहरुबाट भाचिएको विश्वास’ कविताको अध्ययन	८०
‘ मुर्ति, शालिक, शहिद र रहर’ कविताको अध्ययन	८१
‘ आरुबखडाको बोट’ कविताको अध्ययन	८२
‘मान्छे’ कविताको अध्ययन	८३
‘ मेरो छोरो’ कविताको अध्ययन	८३
‘हाम्रै छेउछाउमा’ कविताको अध्ययन	८४
‘लोकतन्त्रको स्वर’ कविताको अध्ययन	८४
‘शब्दहरुको’ कविताको अध्ययन	८५
‘ यहि जनआकाङ्क्षा’ कविताको अध्ययन	८५
‘वेश्यालय ’ कविताको अध्ययन	८६
‘ मेरो शहर, मेरो वस्ती’ कविताको अध्ययन	८७
‘ छिमकीलाई चिठी’ कविताको अध्ययन	८८
‘ करुणो’ कविताको अध्ययन	८८
‘मेरो देश’ कविताको अध्ययन	८९
‘मेरो देश’ कविताको अध्ययन	९०
‘योद्धाहरु’ कविताको अध्ययन	९०
‘ बदलामा’ कविताको अध्ययन	९१

‘ घण्टाघरको घण्टी’ कविताको अध्ययन ९१

‘इन्द्रणी’ कविताको अध्ययन ९२

‘लालसलाम गणेशमान’ कविताको अध्ययन ९३

‘सूर्यजल’ कविताको अध्ययन ९३

‘वर्तमान’ कविताको अध्ययन ९४

‘ मेरो आवाज’ कविताको अध्ययन ९४

‘असम्भव’ कविताको अध्ययन ९५

‘फूलको जञ्जिर’ कविताको अध्ययन ९५

‘ लाचार छायाँ’ कविताको अध्ययन ९६

‘प्रश्नोत्तर’ कविताको अध्ययन ९६

‘पशुपतिनाथ’ कविताको अध्ययन ९७

‘ थ्याङ्क्यु सद्दाम, थ्याङ्क्यु भुस’ कविताको अध्ययन ९७

‘ मेरो देश-पिस्कर-सुरजपूरा’ कविताको अध्ययन ९८

‘मृत आमाको लाम्टाबाट दुध आउँदैन’ कविताको अध्ययन ९८

‘ अझै थप कति दिन बन्द गर्ने’ कविताको अध्ययन ९८

‘मेरो तानसेन’ कविताको अध्ययन ९९

‘सैलावको बिचमा अडेको म’ कविताको अध्ययन ९९

‘नव वर्षलाई’ कविताको अध्ययन १००

‘यो जिन्दगी’ कविताको अध्ययन १००

‘ उपहार जीवन’ कविताको अध्ययन १००

‘याद’ कविताको अध्ययन १०१

‘ यस्तो नहोस्’ कविताको अध्ययन १०१

‘ नैतिकता विरुद’ कविताको अध्ययन १०१

‘ सम्झनालाई अँगाल्दै’ कविताको अध्ययन १०२

‘ टाढा भएपछि’ कविताको अध्ययन १०२

‘शहिदगेटका शहिदहरु’ कविताको अध्ययन १०२

‘ पथभ्रष्टता’ कविताको अध्ययन १०३

‘ मलाई यतिमात्र थाहा छ’ कविताको अध्ययन १०३

‘म हाँसेर पर्खिदिन्छु’ कविताको अध्ययन १०३

‘फर्क दाजै फर्क’ कविताको अध्ययन १०४

‘निमन्त्रण’ कविताको अध्ययन १०४

‘आह्वान’ कविताको अध्ययन १०५

५.४.८ ‘शब्दहरुको भूमि फुटकर कविता सङ्ग्रहको प्रवृतिगत अध्ययन १०५

शब्दहरुको भुमिमा प्रतिबिम्वित प्रशंसा वा स्तुतिपरक भाव १०५

शब्दहरुको भुमिमा प्रतिबिम्वित राष्ट्रप्रेम १०६

शब्दहरुको भुमिमा प्रतिबिम्वित विकृति र विसङ्गतिबोभ १०६

शब्दहरुको भुमिमा प्रतिबिम्वित समाज सुधार १०७

शब्दहरुको भुमिमा प्रतिबिम्वित प्रगतिवादी चिन्तन १०८

छैटौं परिच्छेद

६.१ निष्कर्ष १०९

६.२ सम्भावित शोध शीर्षक ११२

सन्दर्भसामग्री सूची

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, हेमाङ्गराज (सं.), **प्रायोगिक नेपाली शब्दकोश,** काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार २०६३ ।

अवस्थी, महादेव, **लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको खण्डकाव्यकारिता,** काठमाडौं : एकता बुक्स २०६१ ।

))))), **आधुनिक नेपाली महाकाव्य र खण्डकाव्य विमर्श,** काठमाडौं : इन्टेलेक्चुअल्ज बुक्स प्यालेस, २०६४ ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद, **साहित्य प्रकाश,** चौ.सं., काठमाडौं : साझा प्रकाशन, २०४४।

))))),**पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त,** दो.सं., काठमाडौं : साझा प्रकाशन, २०४८ ।

घिमिरे, कृष्णप्रसाद, र अन्य, **नेपाली कथा भाग ३** काठमाडौं : साझा प्रकाशन, २०५५।

त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कविता भाग ४** चौ.सं. काठमाडौं : साझा प्रकाशन, २०६० ।

पाण्डे, अरुणकुमार,**दिनेश सेवाचार्यको जीवनी,**प्रकाशक :रीता सेवाचार्य ,२०६४ ।

पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा.), **नेपाली बृहत शब्दकोश**, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र., २०६० ।

पोखरेल, भानुभक्त, **सिद्धान्त र साहित्य,** विराटनगर, मूलचन्द्र शर्मा, २०४० ।

रिजाल, नवराज, **बारा जिल्लाको साहित्यिक योगदान** (अप्रकाशित शोधपत्र) त्रि.वि. कीर्तिपुर २०५५ ।

लुइँटेल, खगेन्द्रप्रसाद, **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण,** काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२ ।

सेवाचार्य,दिनेश,**मनस्तिाको खोजी**, काभ्रे : सुदिन प्रकाशन बनेपा, २०६४ ।

))))), **अक्षर सम्मेलन,** काभ्रे : सुदिन प्रकाशन बनेपा, २०६४ ।

))))), **शब्दहरूको भूमि,** काभ्रे : सुदिन प्रकाशन बनेपा, २०६४ ।